

ОД КАРАНА ДО РАВНЕ ГОРЕ И УЖИЦА НОВЕМБРА 1941.

Трећег новембра у Ужицу сам поново оела у камион. Требало је ићи на положај у Здравчиће. Тамо оу биле моје другарице Милојка Зечевић, Боса Вукановић Чарна и Милева Планојевић. Од њих сам сазнала да је погинуло доста наших другова у борби против четника око Пожеге. Између осталих, потинули су Еогдан Капелан, Ратко Парезановић, Миладин Поповић, Раде Дробњаковић, Срећко Божовић, Живан Петровић, Саво Сарковић, Драгослав Николић, Милован Васиљевић, Срећко Цветић, Миле Трнавчевић, Миле Вукашиновић, Милун Петровић и многи друш. Била је то велика цена за слободну Пожегу.

Касно у ноћ између 4. и 5. новембра у нашу чету је дошло неколико другова да траже Милојку Зечевић и мене да пођемо с њиховом четом у Каран. На путу за Каран, на Трешњици, поштар Милош Бурлић обавестио ме је да ми је умро отац.

Четници су испред нас побегли из Карана.

Шестог новембра Владан Росић шаље ме у Ужице да однесем Радивоју Јовановићу писмо које му је послао четнички командант Драгослав Рачић. У том писму Рачић је, писао отприлике, овако: „О теби сам слушао. О теби сам читао. Ценим те. Али ја сам војник. Добио сам наређење да вас нападнем и ја то наређење морам да извршим..“

Владан Росић је то писмо прочитао најпре у себи, а затим га је гласно прочитао и нама који смо се ту десили.

Седмог новембра изјутра поново омо из Ужица кренули у Каран. После подне смо приметили двојицу четника како се спуштају низ Црножосу. Стигли су брзо до Карана. Кад су наши другови разговарали са овом двојицом четника, неко је пустио раслај из пушкомитраљеза и тако открио наш положај. После разговора ова два четника су се вратила на Црнокооу, где су се налазили њихови положаји.

У току дана другови из команде чете одржали су састанак. Ту је био и Миодраг Миловановић Луне. После састанка водио је разговоре с неким мештанима, међу којима је био и Симо Стојић. Пред вече су борци чистили оружје, а Милојка и ја смо

чистиле овоје пиштоље. После вечере опет су одржани неки састаици, а затим смо наставили да певамо партизанске и револуционarne песме.

Око три часа изјутра осмог новембра почела је пуцњава.

... Пред кафаном у Карану нас је сачекала ураганска ватра. Нечим је тај простор био и осветљен. Четворица другова у велижом размаку трче путем. И Милојка је потрчала за њима. Звала сам је да идемо у заклон иза кафане, али она се не осврће и отрча. Немајући куд, пођем и ја за њом. Ватра све жешћа. Бичем Милојку да легне, а и ја сваки час морам да падам земли. Једва смо превалиле брисани простор. Другови су доста брже трчали и били су нам доста измакли. Нежако смо их стигли. И баш тада неко нас опомиње да можемо лако пасти у заседу и да би боље било да се разиђемо са друма. Нисмо уопели никуд да скренемо, а четници су нас опколили и похватали. Ниже није стигао ни метка да опали. Четници су нашим борцима одмах почели да скидају пушке, а уједио је почело кундачење уз отимање торбица и других ствари.

Пред кафаном нас је било око 30 заробљених. Потерали су нас према Зориној кафани. Четници су долазили из правца Рибашевине и са Црнокосе. Такмичили су се у натресању над нама заробљеним, неки су шамарали, тукли и отимали разне ствари. Међу овим четницима била су и она двојица који су се дан раније видели у Карану.

У Зориној кафани сакупило се око 60 заробљених партизана. Међу нама се налазио и Владан Росић. Ту је дошао неки свештеник и почео нама заробљеним да држи придику, псовао је наше руководеће и називао их усташама.

Потерали су нас преко Црноко-се. С доње стране пута сељаци су славили Митровдан па су четници, који су нас спроводили, свраћали да једу и пију. Домаћини су их са страхом нудили.

Терали су нас низ Црнокооу према Косјерићу. Са пристиглим заробљеницима било нас је већ око стотину. Четника је било дупло више. Пролазицима су се хвалили како су нас заробили.

У Косјерићу су нас дотерали заобилазним путем. Чекао је шпалир четника и окупило се доста грађана. Неки од грађана су добацивали, други су гадно псовали. Чинили су то чак и дечади.

Стрпали су нас у затвор. У једној малој мрачној просторији било нас је око 40. Под је био од земље...

Са Црнокасе се опет чула борба, Мислили смо да ће ускоро стићи наши да нас ослободе. Уместо наших у затвор је мало касније упала руља четника и све су нас истерали напоље. Опет су почели да кундаче. Затим нас везују конопцима да неко не би побегао. Траже Владана Росића, Он се склања. Једва нас покренуше. Опет њих има више неш нас. Водили су нас преко неке платице. Везани су тешко прелазили...

Освануо је девсти новембар. Више се није чула борба. Гледали смо где се налази Владан Восић. Није га било међу нама. Извукли су га раније. Убијен је.

Нас су водили даље преко Тубића и Субјела на Равну гору. Марш је био особито тежак за нас другарице. Четници су се око нас кезили и отворено претили највећим гадостима ако која од нас две застане. Зато смо морале улагати крајње напоре да стално будемо уз колону. Откако смо заробљени, нисмо добијали ни хране ни воде. По дрвећу је било помало снега па смо то хватали рукама и гасили жеђ.

Успут нам се прикључила група заробљених партизана из Љига.

Пред вече деветог новембра дотерали су нас на Равну гору. Били смо измрцварени, уморни, неопавани и гладни. Зауоставили су нас на једном пропланку. Пред нас је на коњу дојурио Никола Калабић. Зауоставио је коња на неколико корака иопред нашег строја. Најближи су морали измицати назад. Одмах је почео дивљачки да псује и прети. Прве речи су му биле „комунистичка матер“. Залетао се још неколико пута с коњем у нашу колону, претио, псовао без прекида и још једном запретио да ћемо му сутра све платити. Он се одмакао, али су други четници наставили малтретирање. Сад се силеђијством и простаглуком истицао неки четнички поручник Павловић. Он се оваки час хвалио храброшћу у нашем заробљавању у Карану.

Нешто касније провели су нас кроз дуг шпалир четника. Сви су били у официрским униформама старе југословенске војске. Један од њих нарочито је уживао да кињи другарице, посебно мене и Милојку Зечевић. Називао нас је најпогрднијим именима, а затим почео да нас шамара. Онда су почели да нам скидају и отимају одећу. Мени оу отели капут који сам добила у партизанској кројачкој радионици у Ужицу кад смо полазили у чету. У отимању одеће најдрскији је био један четник кога су звали Шумар.

Већ је пао мрак када су нас довели пред неке зграде. Другови су омештени на неке штале, а мене и Милојку у једну дрвену грађевину. Ноћ је протекла без сна. У језивом страху, седећи наслоњене једна на другу, правиле смо се да спавамо. Унутра је тињала ватра. Више се димила него што је горела. Пред вратима су се целе ноћи омењивали четнички стражари.

Изјутра су нас истерали на плато недалеко од виле у којој се налазио Дражин штаб. Постројили су нас. Оног официра Павловића више није било. Пред наш строј изашао је Дража Михаилокић у парадном оделу, са шарпом око појаса. Имао је лакване чизме. Стао је исеред нас. Насупрот углађеном спољашњем изгледу, рсчник му је био пун псовки и гадости.

— Ми ћемо уништити комунистичку гамад!.. Сачекаћемо да се Руси и Немци међусобно униште па ћемо ми са Енглезима

5⁷зетди влает и вратити краља Петра!.. —• викао је Дража. Све остало су биле псовке и претње. Затим је прошао поред строја и наставио да псује појединачно борце. Једног заробљеног друга, избеглицу из Босне, називао је усташом.

Одвели су мотоциклисту, који је као курир носио пошту из Врховног штаба, и још двојицу другова.

Када је прошао поред нас две, Милојке и мене, наднео се и почео да псује:

—• Пошле сте да кројите овој држави капу! Не свиђа вам се стара!..

Одговорила сам:

— Ви скро!Јисте, а ми покушавамо од комада да нешто направимо!

Настао је тихи смех међу партизанима, а Дража се правио да то није ни чуо.

Продужио је даље. Милојку је позвао на саслушање као интервентуалку, говорећи: „Ви трујете омладину!”

Оптуживали су нас да су нас заробили за митраљезом и да смо држали зборове. Милојка је од мене затражила торбицу са санитарним материјалом да би с тим доказала да је била болничарка. Отишла је. Више је нисам видела.

После Драже опет се појавио Никола Калабић. Дуго је претио и псовао па је затим позвао повелику групу четника и наредио им да нас воде. Опет је настало кундачење. Са заробљених партизана четници су окидали и последње боље парче одеће, претражиливали их, отимали сатове, налив пера, каише и све друш што је имало вредело. Неки четници прилазили су и мени, претили су да ће ме скинути сасвим голу. Рекла сам да би то била њихова, а не моја срамота. На ногама сам имала баканце, али сасвим мали број и од блата добро запрљане па их нису хтели скидати. Пришао ми је и Калабић и гаггао зашто дрхтим. Ја кажем да ми је хладно и да су ми отели капут. Питао ме је ко ми је отео капут, а ја сам поменула четника кога зову Шумар. Калабић је наредио да се нађе и доведе Шумар, али нису га нашли.

После свега овога нас све заробљене, уз јаку четничку пратњу, протерали су према селу Планиници. Уопут омо сазнали да су у том правцу проведени и они партизани који су неколико дана пре нас заробљени у Косјерићу.

Зауоставили су нас преко пута школе у Планиници. Тада су из школе почели да изводе раније заробљене партизане. Пошли смо једни према другима, јер су се многи међу собом познавали. ^xЧетници су нас раздвајали пушкама. Мали Мићо Тасић ме је угледао и потрчао, али оу га четници оставили. Успео је да ми баци комадић хлеба. То је била само кора, без имало средине. Подигла сам ту кору са траве и поделила је са друговима. Четници су се томе чудили. Четници су успут свраћали у сеоске куће и узимали или за новац куповали хлеб. Један четнички подофицир

носио је у торби целу проју. Неколико пута је од тога ломио по комадић и давао ми, а ја сам сваки пут делила са друговима. Ои се на то љутио и више није хтео да ми даје.

Из Планинице смо кренули пут Струганика, Коло^{не} су ишле иа великом растојању једна од друге. Де-сно од нас у поподневним часовима појавила се још једна колона од преко стотину заробљених партизана. Међу њима је било осам другарица, Све су изгледале старије од мене. Ниједну нисам познавала.

Онај подофицир који ми је успут давао комадиће проје после извесног времена пришао ми је и рекао да идем тамо где су другарице. Хтела сам да пођем, али се тада умеша један четник кога је Калабић задужио да ме чува и врати на Равну гору, каже да не! Моју да идем са оним женама и да је он задужен да ме врати. Онај подофицир тада нареди да се издвојим и да останем у некој кући. Моје заробљене другове отерали су у Струганик. Дуго сам гледала за њима, ..

Заноћила сам у једној кући поред пута. Један четник стално ме је чувао. Домаћин се интересвао зашто сам партизанка.

Сутрадан после подне онај четник који ме је чувао потерао ме је натраг за Равну гору. Успут је овај четник на више места свраћао и тражио воде. Њему су давали, а мени нису хтели.

Пре мрака стигла сам у пратњи четника на Равну шру, пред колибу Неранце Дамњановић. Ту је био штаб четничке краљеве гарде. Командовао је Никола Калабић, бивши геометар из Ваљева.

Из једне зграде изашли су четници, неки цивили, а међу њима Никола Калабић и једна жена у грађанском оделу. Калабић је гласно питао оне око себе:

— Чиме да је казнимо? . . .

Показивао је главом на мене. Сви су ћутали. После се обратио једној жени да она каже чиме ће мене казнити. И она је ћутала. Гледала сам ту жену право у лице. Била је озбиљна и некако забринута. Четници су је опет терали да каже какву ће казну мени одредити, а она и даље упорно ћути.

— Водите је доле! — дрекну Калабић.

Неколико четника ме је дограбило и водили су ме два-три километра од тог места, до неке напуштене куће. Испред куће била је повећа шупа, На земљи је лежало десетак заробљених партизана. Било је веома хладно. Заробљени партизани ми дадоше знак да лешем на земљу. Легла сам и налактила ое. Тада се један од заробљених партизана сагну према земљи и, не гледајући ме, рече тихо:

— Немој у мене гледати, али ме слушај. Ми смо заробљени партизани. Сви су добили по 25 батина. . . Ћути, ако те буду тукли, нећеш жива остати. . . Никако немој пристајати да те воде у ону кућу, боље је нека те овде убију...

Говорио је ово с прекидима, тешко дишући. Примећивала сам да се при сваком покрету грчи од болова.

Већ се почео спуштати мрак. Наилази друга група четника. Водили су неке цивиле. С том групом био је Радован Савић, заменик Николе Калабића. Рекли су ми да пођем с њима. Убацили су ме у неку другу групу заробљених партизана. Кријући су прислушкивали шта ћу разговарати. Кад су се уверили да ништа нисам разговарала, извели ру ме.

Водили су ме затим преко неких потока узбрдо. Четници успут опет прете и псују простачки. Пут су осветљавали неким фењером. Поново сам дотерана пред штаб Калабићеве гарде. Тада су довели неког чичу Воја Рафајловића и мене и њега су одвели до дрвене колибе у којој је горела ватра, Цео разговор између мене и чиче Воја четници су прислушкивали, а оида су ме онет вратили пред Калабићев штаб. Олет је изашао Калабић. Дуго ме је кињео, псовао, вређао, испитивао. . .

Давно је прошла ноћ. Тада оу ме увели у штаб. Калабић је скинуо баканце и чарапе и наредио ми да му оперем чарапе и да их до ујутру осушим. Све је било страшно блатаво, а воде није било доовољно. Један четник је поливао водом, а ја сам прала чарапе. Опрала сам их, али лоше. Ушла сам у собу и стала крај фуруне и држала чарапе у рукама да их сушим. Домаћица у тој кући била је нека Наталија, па кад је угледала шта радим, стаде да виче како од тога задаха не може да дише. Онда онај четник који је поливао водом узме чарапе и однео негде да осуши.

Остала сам у тој просторији. Села сам на патос. Око мене су лежали четници, сити и пијани. На једном кревету лежао је Никола Калабић. Домаћица Наталија с децом лежала је на другом кревету. Спустила сам се на под и сан ме ухватио...

Сутрадан ме је Калабић поново саслушавао. Цео дан су долазили и одлазили четници. Сви су опет тражили да им причам зашто сам партизанка. Ја сам и овом приликом понављала исту причу: Била сам пре рата на курсу Црвеног крста за болничарке. Кад су Немци у априлу ушли у Ужице позвали су ме у болницу, јер је било много рањеника. Касније су Ме и партизани позвали у болницу да превијам рањенике. Превијала сам и паргизане и четнике који су ое борили против усташа код Вишеграда, .. Ту причу ко зна који пут сам понављала.

Држали оу ме у тој кући неколико дана. Никола Калабић је некуда одлазио и опет се враћао. Оотм мене често је саслушавао Веру Ваљаревић, ученицу гимназије из Ваљева и чланицу скојевокот руководства у овом граду. Приликом сваког саслушавања пљуштали су шамари.

Чим се четници одмакну, ја бих с Вером Ваљаревић отворено разговарала. Никола Калабић је отишао у Белановицу да

се тамо састане са својим оцем — командантом недићевских трупа. Кад се Калабић вратио, он и његови четници отворено су причали како су заробљене партизане предали Немцима.

Око нас је увек био стражар до стражара. Једном сам са тринаестогодишњим Павлом, унуком бабе Неранце из те куће, хтела да пођем на воду. За нама је и тада ишао четнички стражар...

Ту су навраћала и двојица четника, од којих је један био Радојица Милосављевић, који је имао неки чин. Причао је да је у сродству са Михаилом Ћирићем, предратним скојевцем из Ужица. Питао ме је да ли га познајем. Рекла сам да га познајем, да је партизан у Ужицу. С овим четником био је и један Босанац. Он је желео да се пребаци у Босну па је питао како би га примили партизани. Њих двојица су једног дана предложили да нас четворо побешемо, под условом да им гарантујемо да их партизани неће убити. Радојица је био разводник страже па нам је једном рекао да целу ноћ дежурамо и када они дођу да будемо спремни за бекство. Чекали смо целу ноћ. Нису дошли ни те ноћи, нити две идуће ноћи. Четвртог дана дођоше и рекоше нам да је радио Лондон објавио како је Стаљин наредио да се ови ставе под команду Драже Михаиловића...

Оин бабе Неранце и отац малог Павла често је долазио из Коштунића. У дворишту је цепкао дрва и купио иверке. Звао се Милован. И он је причао о преговорима између партизана и четника. Каже да нема потребе да бежимо.

Једног дана овде је дошао Енглеz Хадсон са Драшславом Павловићем, пуковником бивше јуштовенске војоке, и још једним официром. Нешто су дуго радили, а затим је један од њих позвао мене и каже подруљиво:

— Ово је партизанка! . . .

Онда ме и Енглеz на чистом српском језику пита јесам ли партизанка. Ја кажем да јесам. Душ ме је још гњавио, испитивао... Онда ми један четник нареди да за шоподина Енглеза скувам белу кафу, али да добро зашећерим. Неко је већ био донео млеко и шећер. Ставила сам млеко да се кува, Насула сам кафу, али онда се четник умешао и почео шећер да оипа отприлике, без мере. Пустила сам га да ради Шта хоће, а онда сам понела кафу у собу. Четник ми отме и однесе он...

Око 23. новембра овде је поново дошао чича Војо Рафајловић. Прича да је између партизана и четника направљен споразум и да ће сви партизани бити пуштени. Нас је овде било мало заробљених, али ипак нису хтели да нас пусте... Биле смо пред зградом кад је једна група партизана отишла. Виделе смо их издалека, али ја никота од њих нисам познавала. Нама каж⁷ да смо ми заробљенице Николе Калабића и нико нас не сме пустити док он не дође. Калабић ће, кажу, доћи 25. новембра. Те ноћи добила сам тешко гушење. Можда од прехладе или страха,

а највероватније од обоје. У соби на једном кревету с неком четничком курирком лежао је пуковник Драгослав Павловић. Она четничка курирка, кад је видела да се гушим, дала ми је неки лек и од тога ми је било мало лакше.

Ујутру је дошао Калабић с пратњом. Сви су се њему, тобоже, радовали. Стално је истицао да је он мој спасилац. Одлучио је да ме пусти. Терају нас да једемо. Донели су печену свињетину.

У међувремену су дошли неки младићи из Београда. Донели су писма наших ратних заробљеника из Немачке породицама које су живеле око Равне шре и Пожеге. Било је преко хиљаду писама. То су била прва писма наших ратних заробљеника.

Четници ое сад н-што труде да се покажу као добри. Терају нас да једемо. Једног тренутка Калабић је Вери и мени показао фотографију своје жене и ћерке и вели да он само за њих живи.

Међу придошлицама из Београда били су познаници Цана Захарића из Ужица. Нанисали су му пиомо и моле ме да га пренесем. Други оу мји давали рецепт за лек од туберкулозе. Мислили су да сам туберкулозна. Вероватно сам тако изгледала. Стално сам имала темпратуру. Калабић се много плашио вашки. Још у затвору у Косјерићу нападе су ме ваши. На Равној гори готово сви четници били су вашљиви. Једном је Калабић приметио да се чешем и питао ме зашто се чешем. Кад сам рекла да имам вашију, наредио је да ое сутра очистим од вашију. Одговорила сам да немам где ни да се умијем.

Једнога дана су ое сви спремили да беже са Равне горс за Грчку. Нису ни они знали куда ће, а хтели су и нас повести. Све су били потоварили на коње. Међу четницима је завладала паника. Неким колебљивим четницима почели оу други да прете да ће им све спалити и уништити. Неке су претукли и унаказили.

Најзад решавају да ме пусте, али наређују да морам ићи преко Тометиног Поља са четничком патролом која у том правцу креће. Патрола се спрема, али не могу да се одвоје од ракије. Пију и опет ми прете. Један се хвали колико је партизана заклао, па ће, вели, заклати и мене. Утркују ое ко ће рећи гаднију поовку или погруду на мој рачун. Домаћица Наталија донела неку ракију да је продаје. Они узимају ракију, али неће да плате.

Ја улазим у једну зграду у којој има дугачка просторија са низом столова и клупама околo. На столовима печење, гибанице, вино и ракија. Око столова четници пијани и разуларени. Говоре гласно како су Немци у Ваљеву почели да стрељају партизане које су им четници предали. Тражим од Калабића да ме пусти да идем са Наталијом преко Брајића, јер патрола још неће да крене. Знаш да ћу тим путем најпре стићи до Прањана, а ту су негде партизани. На моје питање Калабић је глато, да сви чују, викао како је он мој спасилац, како ми је нудио да ме дочека нека

учитељкица из Тометиног Поља, а ја бирам неоређу па хођу да идем преко Брајића. Пустио ме је да кренем. Ја сам тражила и он ми је одобрио да понесем на партизанску територију сва писма од ратних заробљеника, Наталија је неко време оклевала и најзад смо пошле. Мени је дала да нооим неки лавор и једну тестеру.

Наталија зна где се налазе четничке заседе и обилази да се не сретнемо с њима. Стижемо у Брајиће. Наталијин муж је у том селу општински деловођа. Наталија се плаши четника, па је рачунала да ћемо уз помоћ њеног мужа проћи кроз Брајиће без сметњи. Дођошворици смо се ако сретнемо четнике да ја ћутим, а она ће рећи да сам њена рођака и да сам пошла код ње. Ипак омо наилазили на групе четника и заседе. Сви су познавали Наталију и пуштали су нас да прођемо. У Брајићима је дошло до компликација. Нису нас хтели пустити да прођемо кроз Брајиће, дуго су нас испитивали и грдили што се крећемо ноћу. Оставили су нас под стражом и отишли да зовну њиховог старешину. У међувремену је наишао Наталијин кум и убедио стражара да нас пусти да не чекамо старешину, јер ће сутра одговарати пред Наталијиним мужем, што нас је задржао. Пустио нас је да се удаљимо с тог места. Тих дана четници су у Брајићима убили 22 рањена партизана. Наталија је то знала и зато је журила да се што пре одатле удаљимо.

Требало је прећи још неколико километара до Наталијине куће, која се налазила у Коштунићима. Њен кум нас је пратио доста дуго. Успут је почео да ое распитује ко сам ја. Наталија вели да сам њена рођака, Овај четник је причао како овде има један четнички старешина који се никога не боји и кад би он наишао ништа не би вредела ни иинтервенција општинског деловође. На растанку нам је рекао где се налазе четничке заседе и како их треба обићи. Више нисмо сретале четничке патроле. Погае поноћи дошле смо Наталијиној кући. Њен муж је већ био легао. . . Била сам прљава од иловаче па сам опајвала на патосу крај фуруне.

Сутрадан ме је Наталија испратила у објаонила ми куда треба да идем. Опет сам набасала на четнике. Једна њихова патрoла ме зауставила и почела иопитивати. Наредили су ми да идем у њихов лотор и да ое јавим четничком команданту, али један од њих тројице рекао је другој двојици да иду, а он је, тобоже, наставио да ме грди и прети ми. Кад су се она двојица малодмакли, он ми нешто тише рече куда да окренем и да нигде не свраћам. После опет настави глаоно да грди и прекорева. Рекао ми је овоје име, али сам га заборавила. Послушала сам га и убрзо била изван њехових погледа. Угледам коло!ну сељака који су ишли у Горњи Милановац на пазар. Потрчим да их стишем јер би у друштву с њима била сигурнија. Одједном преда ме иокочи четник с напереном пушком. Зауставио ме, испитивао и најзад пустио. Стигла сам колону сељака.

На мосту у Прањанима налазио ое паршзаиски стражар. Сељаци су прошли, а мене је стражар оставио . Није ми веровао да идем из четничког заробљеништва. Позвао је дежурног. Одвели су ме у команду чете. У Прањанима се тада налазила Ужичко-пожешка партизанска чета, у којој сам била пре одласка у Каран Командир је био Радосав Ковачевић.

Одмах се јавим Врховном штабу у Ужице да сам дошла са Равне горе. Саопштили су ми да одмах идем у Ужице. Покушавала сам да телефоном успоставим везу са братом, али нисам уопела. Дежурна на централу Врховног штаба била је Војка Петронијевић. Рекла ми је да не оме дд се удаљава са централе.

Пиома од заробљеника узео је Радосав Ковачевић и одмах почео да их дели за оближња села.

Преко Каменице сам кренула за Добрмњу. Стигли смо после поноћи у Горњу Добрињу. Душан Јерковић је пошао да обиђе чете. Ја сам му пренела поруку коју је за Брадоњу дао Бата Јевтић, студонт из Ваљева, кога су четници заробили код Рудника. Било је то обавештење о двадесеторици партизана, које су четници држали затворене у неком оелу, као и веза преко које ће слати извештаје са Равне горе.

Другови су га питали хоће ли да ме повезе у Ужице, јер су из Врховног штаба наредили да им се јавим. Није могао да ме прими. Кренула сам с неким болеонцима у коњским колима. Било је сграховито хладно. У даљини се чула страшна детонација. Нигдс ниомо видели авионе. То су партизани давала отпор Немцима, који су надирали од Ваљева.

Колона у којој сам се налазила постепено се смањивала. Неки су заостајали, неки овраћали кућама. Код Глумча нас је остало овега четворо. Двојица су решили да остану у Глумчу. Наишао је један мотоциклиста. Молила сам га да ме прими, али он је одбио, говорећи да ћу се смрзнути. Рекао је да иза њега иду мала кола и да ће ме примити. Сачекао је са мном док су стигла мала кола, узео једног мушкарца из кола и ставио на мотоцикл, а ја сам села у кола. Возач је био Драги Јолвановић. У колима су били Вељко Драгићевић, који је дошао са Хадсоном из Енглеске, затим Владимир Дедијер, поп Владо Зечевић и Мишо Вучић.

У Пожеги сам остала да сачекам док су они отишли у Јелен-До, где се налазило окладиште бензина. У команди места налазим познате другарице и сазнајем да је Милојка Зечевић остала жива и да је пре једног часа прошла кроз Пожегу за Ужице. Милева Ђурђић чека да и она пође са нама за Ужице. Долазе Вељко, Драги и још један друг. Тек тада сазнајем да су Немци почели офанзиву на нашу слободну територију.

На путу за Ужице свратили смо у Севојно. Тамо се налазила партизанска болница. Вељко је хтео да види брата Ђузу Драшћевића, који је тешко рањен приликом експлозије у трезорима. Ђу-

за је био пренет у један вашн железничке композиције. Колзона са ношљима кретала се према станици. Вељко је пронашао свог брата.

Ношла су била поређана по поду фургона. У њима је био иотпуни мрак. У цепу сам имала две свеће, које сам купила у Доњој Добрињи. Исекли смо их на четири комада и поделили у вагоне да их не би газили кад се прилази рањеницима. Велжов брат био је сав у завојима. Видели су се само уста и очи. Таквих је било још доста.

Кад смо стигли пред зграду Врховног штаба, рекли су ми:
— Ти ћеш сада код Старог!..

Питала сам Милеву ко је Стари, а она ми је шапнула:

— То је генерални секретар Комунистичке партије Југославије и командант Врховног штаба Тито. . .

Била сам и раније чула за Тита. Ушли смо у зграду. Увели су ме у једну ообу. Из суседне је ту ушао Тито. Вељко му је рекао:

— Ово је та другарица! . .

Тито се са мном руковао и распитивао да ли су ме четници мучили. Ја сам све причала, да су једну групу заробљених партизана четници предали Немцима у Ваљево, а мањи број су задржали на Равној гори и малтретирали. Тито је слушао дуго па је затим позвао из суоедне собе Енглеза Хадсона и рекао:

— Ево нека ова другарица прича како се четници боре! . .

Хадоон се загледао у мене и рече:

— Шта јој фали? Ево је читава!..

Док сам ту стајала, друг Тито је обавио неколико телефонских разговора. Из Пожеге су јављали да из правца Чачка иде блиндирана воз и не знају ко је у њему. Чујем да друг Тито каже да се поставе мине, али да се провери да то можда нису наши. Из Карана нежо јавља да су Немци стигли на Црнокосу. Помињу да је топ онеспотобљен и да је партизански командир Момчило Смиљанић рањен. Две другарице за то време једном траком на карти означавају Црнокосу. Тито разговара телефоном, гледа у карту и наређује где да се поетаве мине на путу. Мало касније јављају да Немци надиру и од Љубовије. . .

— Хоћеш ли с нама? — пита ме Тито у једном предаху између телефонских разговора. Ја кажем да хоћу са болницом кад дође моја чета, јер им могу помоћи. Хтела би да одем до куће да обиђем овоје, али ме Тито опомиње да су Немци близу. Питао ме да ли сам гладна и да ли хоћу да вечерам. Рекла сам да сам раније вечерала у Пожеги.

Најпосле ме је друг Тито питао да ли ми још нешто треба. Рекла сам му да ми треба пушка. Добила сам пушку и одмах изашла. Отрчала сам кући. Ту сам затекла мајку, млађу сестру и једног комшију са децом. Мајка није ни знала да сам била заробљена, а остали су знали па се веома изненадише кад ме угледаше.

Рекла сам до мо-рам одмах да лдем. Мајка је викала и није се слагала да идем од куће. Сестра хоће да иде са мном. Кажем јој да је још мала, али она наваљује и пита:

— А како може Деса? И она је мала!

Само неколико минута пре тога срела сам Дееу Петроније-вић, која се такође спремала за одступање.

Мама сам рекла да сам војник и да вољник из борбе не сме дезертирати.

Рекоше ми да ми је брат био нешто раније код куће, поздравио се и отишао. Оставио је 50 динара и рекао да иде на Златибор и да ће се вратити за 15 дана. Брат је те вечери отишао на Кадиначу. Тамо је погинуо. Никад га више нисам видела. Он није сазнао да сам се извукла из четничке јазбине.

Поздравила сам се с мајком и сестром **и** изашла на улицу. Пред командом места било је много света. Отишла сам пред зграду Брховног штаба и прикључила се групи медицинског ошбља.

Станка ЛАКОВИЋ